

De strijd om Breda in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

door

KEES SCHULTEN

De Nederlanden en de Tachtigjarige Oorlog

Aan de vooravond van wat later de Tachtigjarige Oorlog zou worden genoemd, bestonden de Nederlanden grosso modo uit de huidige Benelux minus het prins-bisdom Luik en uit een gedeelte van Noord-Frankrijk. Het betrof een conglomeraat van gewesten en gebieden waarvan Filips II van Spanje, zij het op verschillende titels, de wettige landsheer was.

Toen er oppositie ontstond tegen zijn beleid op bestuurlijk en godsdienstig gebied, probeerde Filips krachtig zijn wil op te leggen aan zijn Nederlandse onderdanen. Uit die situatie kwam een opstand voort tegen het koninklijk gezag. De hoge en lage adel voelde zich in hun belangen geschaad. De harde vervolging van protestanten door de zeer katholieke koning joeg menigeen letterlijk in het harnas. De tegenstellingen tussen onwrikbare katholieken en even onwrikbare protestanten scherpten het politiek-religieuze conflict aan. Terwijl Filips II uitging van het vijandbeeld van rebellerende onderdanen van wie velen de neiging schenen te hebben ketterse ideeën te koesteren, vonden de Nederlanders dat zij het recht hadden zich te verzetten tegen het in hun ogen onrechtvaardige beleid van hun landsheer. Daarbij bleven zij de vorst als hun heer erkennen, maar hielden de fictie in stand dat zij aageerden tegen de 'slechte' dienaren van de vorst.

Willem van Oranje en de zijnen probeerden aanvankelijk in 1568 en 1572 door invallen van buiten de Nederlanden een algemene opstand te ontketenen. Dit mislukte, hoewel hun aanhang gestaag groeide. Vanaf 1572 verklaarden meer en meer steden in Holland en Zeeland zich voor de prins van Oranje en kristalliseerde het verzet zich in deze twee provincies.

Tevergeefs probeerde Alva met een veldtocht het verzet te breken. Na in 1573 Haarlem te hebben veroverd, moesten de Spanjaarden in 1573 en 1574 de belegeringen van Alkmaar en Leiden beëindigen. Het dempen met militaire middelen van de opstand in Holland en Zeeland mislukte. Toch bleef de toekomst er somber uitzien, omdat met name het godsdienstconflict katholieke en protestantse Nederlanders uit elkaar dreef. Pogingen om de verschillende groeperingen op een lijn te brengen hadden geen succes. Juist in de tijd dat de tegenstellingen tussen de opstandelingen onderling zich scherper aftekenden, begon Alexander Farnese, hertog van Parma, die in 1578 don Juan van Oostenrijk als landvoogd was opgevolgd, zijn militair en politiek offensief. Hij begon een ware heroveringsoorlog en wist katholieke leden van de

1. De verrassing van Breda.

hoge en lage adel weer achter het vaandel van Filips II te scharen. Zijn onverwachte dood in 1592 maakte een einde aan de Spaanse opmars.

In de jaren tachtig voltrok zich een omslag. Nadat zoals reeds gezegd is, van buitenaf werd opgetreden tegen het Spaanse bewind, hadden veel steden in de Nederlanden voor de Opstand gekozen en hadden de Staten-Generaal in 1576 het voortouw genomen. Door het optreden van Parma was een scheidslijn tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden getrokken. Door die ontwikkeling werd het leger van de Staten-Generaal als het ware naar het noorden gedrongen.

In diezelfde periode kondigden de Staten-Generaal het plakkaat van Verlatinge (1581) af, waarmee zij Filips II officieel niet meer als landsheer erkenden. Toen het zoeken naar een nieuwe soeverein op niets uitgelopen was, namen de Staten-Generaal, waarvan het gezagsgebied door de oorlog aanzienlijk was ingekrompen, het heft definitief in handen en was de Republiek der Verenigde Provinciën een feit. Van opstand was men aan beide zijden in een reguliere oorlog terechtgekomen. Daarmee kwam een einde aan de eerste fase van de strijd tegen Filips II van Spanje. Maurits werd de uitvoerder van het krijgsbeleid van de Republiek der Verenigde Provinciën. Dit beleid werd vooral door de machtige raadpensionaris van Holland, Johan van Oldenbarnevelt, vastgesteld.

Van 1588 tot 1609 voltrok zich de tweede fase. De strijd ging om het bezit van steden en andere versterkte plaatsen. Bij voorkeur probeerde men door omkoping of door een krijgslist een versterkt punt te veroveren. Lukte dit niet, dan ging men over tot een belegering, hetgeen altijd een kostbare aangelegenheid was. Veldslagen waren een hoge uitzondering, zoals de slag bij Nieuwpoort in 1600 aantoonde. Een belegeringsoorlog was verre van een statische oorlog. Was het aanvalsdoel vastgesteld, dan moest eerst de tegenstander op het verkeerde been worden gezet door de idee te wekken dat het om een ander doel ging. Vervolgens trok het veldleger op, sloot de stad of vesting in en richtte zich ter verdediging in om aanvallen van een ontzettingsleger te kunnen afslaan. De tegenstander had verscheidene mogelijkheden om de overwinning te behalen. Hij kon de belegerde stad soms blijven bevoorraden, zoals gebeurde bij de belegeringen van Bergen op Zoom, respectievelijk in 1588 en 1622, en bij die van Oostende in 1601-1604; de geografische ligging moest die bevoorrading dan wel toelaten. Ook had hij de mogelijkheid met een ontzettingsleger hetzij de belegeraar te verdrijven, hetzij een afleidingsaanval op een andere stad te doen om de tegenstander weg te lokken. Dit laatste probeerde de kardinaal-infant don Ferdinand in 1637, toen Frederik Hendrik Breda belegerde. Ten slotte kon men proberen de bevoorradingslijnen af te snijden. Aan de vijandelijkheden kwam in 1609 een einde door de sluiting van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621).

Waarom werd er eigenlijk geen vrede gesloten, zoals Spanje dat in 1598 met Frankrijk en in 1604 met Engeland, die toch bondgenoten van de Republiek waren, had gedaan? Al was de Republiek door Frankrijk en Engeland als een zelfstandige staat erkend, de Spaanse koning kon op formele gronden er niet toe komen de *rebellens* te erkennen als inwoners van een zelfstandige staat. Daarom werd gekozen voor de formule van een bestand, terwijl het in feite ging om het sluiten van een vrede. Wie vrede sluit, verbindt hieraan nimmer een termijn, hoewel algemeen bekend is dat een *eeuwige* vrede louter fictie is. Aan een bestand wordt altijd een tijdsduur verbonden, in het hier genoemde bestand derhalve een duur van twaalf jaar. In de geschiedschrijving is het gebruikelijk te spreken van het aflopen van het bestand in 1621 en van het hervatten van de strijd, waarmee de beeldvorming van een tachtig jaar lange oorlog wordt bevestigd. Men zou kunnen stellen dat in 1621 een nieuwe oorlog begon en dat er sprake is van een derde fase. Opmerkelijk in deze periode zijn de grote belegeringen zoals die van Breda (1624-1625), van Grol (1627), 's-Hertogenbosch (1629), Maastricht (1632) en nogmaals Breda (1637).

Het begrip Tachtigjarige Oorlog kan de suggestie wekken dat wij met één doorlopende oorlog te maken hebben. In werkelijkheid betrof het een reeks van conflicten die weliswaar uit elkaar voortvloeiden, maar toch ieder voor zich een eigen karakter hadden. De oorlogsgeschiedenis van Breda is hiervan een goede illustratie.

De heerlijkheid van Oranje

Breda lag op de noordgrens van het hertogdom Brabant bij het punt van samenkomen van de rivieren Mark en Aa, zoals trouwens wordt verwoord in het stedelijke volkslied:

*Te midden van de paarse heide
Waar samenstromen Mark en Aa
Daar ligt, geroemd door alle tijden
Onz' eigen stad, ons fier Breda.*

Van Goor situeerde in 1744 de stad op acht uur van 's-Hertogenbosch, op zeven uur van Bergen-op-Zoom, op tien uur van Antwerpen en op drie uur van Geertruidenberg.¹ Uitgaande van het huidige wegennet zijn de afstanden: naar 's-Hertogenbosch 46 km, naar Antwerpen 57 km, naar Geertruidenberg 19 km en naar Bergen op Zoom 39 km. Over de Aa was er verbinding met de brede Hollandse stromen. Via de stad liep de landroute van Antwerpen naar Holland en Utrecht. Breda, hoewel niet onbelangrijk, kon zich overigens niet meten met Leuven, 's-Hertogenbosch, Brussel en Antwerpen, de hoofdsteden van de vier kwartieren waarin Brabant onderverdeeld was. Breda lag in feite in het midden van de Nederlanden en de inwoners van de stad hadden hun blikken gericht op Brussel. Maar stedelijk eigenbelang beperkte de horizon. Voor de burgerij kwam Den Haag nog niet in het spel voor. De stad was vrij autonoom en moest voor zijn eigen verdediging zorgen. In de periode 1531-1547 was de stad van een stevige omwalling en dito bastions voorzien, geheel in de trant van de oud-Italiaanse wijze van vestingbouw.

Aan het begin van de Opstand onderscheidde de autonomie van Breda zich niet van de andere steden in de Nederlanden; ook op Breda was de karakteristiek die de militair-historicus W.J. Wijn heeft gegeven, van toepassing: *Elke stad, hoe klein ook, vormde een republiekje, met politieke, militaire, en ten dele ook economische zelfstandigheid, en zoodra opstand en oorlog aan de poorten klopten, had elk zijn standpunt te bepalen.*² Breda en de Baronie behoorden toe aan de Nederlandse tak van het Duitse graven-geslacht Nassau. Een vermaard Nassauer was René van Nassau, heer van Chalon en prins van Oranje. Gewoonlijk wordt deze *heer van Breda* aangeduid als René van Chalon. Zijn neefje Willem van Nassau (1533-1584) was een zondagskind. Elf jaar oud erfde hij in 1544 de bezittingen van René van Chalon. Hiertoe behoorde het prinsdom Oranje, hetgeen hem de titel gaf van prins van Oranje. Ook de heerlijkheid Breda kwam in zijn bezit. Daar lag het Kasteel, dat zijn verblijfplaats zou worden, wanneer hij in Breda verbleef. Voorlopig was Brussel zijn woonplaats. De jonge prins, die door de erfenis bijzonder rijk was geworden, kreeg een opvoeding die hem geschikt zou maken voor het vervullen van de hoogste functies in de Nederlanden. De latere koning van Spanje, kroonprins Filips, bezocht in 1549 Breda, waar hij onthaald werd door de jonge Willem van Oranje. In 1552 was het wederom feest in Breda: de inhuldiging van de prins van Oranje als heer van Breda. Onvergetelijk was het bezoek dat Filips II van Spanje in 1556 aan de stad bracht. De koning was de wettige landsheer en als zodanig hertog van Brabant. Voor Willem van Nassau, prins van Oranje, was Breda een kostelijk erfgoed. Op het Kasteel van Breda, een fraai voorbeeld van de renaissancebouwkunst, voerde Willem van Oranje een vorstelijke staat. Toch was hij vaak in Brussel, want daar lagen zijn belangen. Keizer Karel V had grote verwachtingen van hem en ook diens zoon Filips II meende te kunnen rekenen op de prins van Oranje.

Van belang waren de jaren 1557-1559. Filips II voerde oorlog tegen Frankrijk.

In zijn leger, dat op de noordgrens van Frankrijk strijd leverde, bevonden zich vele adellijke lieden uit de Nederlanden. Op de eerste plaats moeten Lamoraal, graaf van Egmont, en Filips van Montmorency, graaf van Horne, worden genoemd. Namen zij de twee belangrijkste plaatsen in, Willem van Oranje was goede derde. Zijn jongere broer Lodewijk van Nassau en Hendrik, graaf van Brederode, bevonden zich eveneens in het leger. Wapenbroeders waren de Spaanse officieren Julian Romero en Francisco Verdugo. Toen in Le Câteau-Cambrésis tussen Frankrijk en Spanje in 1559 vredesonderhandelingen plaats vonden, zat Willem van Oranje aan de onderhandelingsafel naast de hertog van Alva en Granvelle om de belangen van Filips te behartigen. Iedereen kende iedereen en velen van hen zouden, hetzij als medestrijders, hetzij als tegenstanders, in de komende jaren van de Opstand kortere of langere tijd in Breda verblijven.

In het jaar 1559 vond Willem van Oranje tussen de bedrijven door nog tijd om een innige relatie aan te gaan met de Vlaamse Eva Elinx. Hieruit werd de bastaard Justinus van Nassau geboren. De prins erkende het kind en droeg zorg voor diens opvoeding. Zoals bekend, is Justinus van Nassau voor Breda van grote betekenis geweest. Hij was immers van 1601 tot 1625 gouverneur van de stad en hij zag zich in 1625 gedwongen Breda over te geven aan Ambrosio Spinola. Filips II, die het beleid van zijn vader Karel V voortzette, streefde naar het moderniseren van het bestuur en het bestrijden van het calvinisme. De hoge adel, waartoe Egmont, Horne, Oranje, Jan van Glimes, markies van Bergen, Pieter Ernst, graaf van Mansfelt, Charles de Brimeu, graaf van Megen, en Jan de Ligne, graaf van Aremberg, behoorden, maakten bezwaren en vormden een Liga. Ondanks alle protesten was de koning niet bereid af te stappen van de modernisering van het bestuursapparaat en de strenge plakaten tegen de hervormden in te trekken. Dit politiek-religieus conflict stond niet op zich zelf. Elders in Europa, zoals in Frankrijk en Duitsland, vielen dezelfde verschijnselen waar te nemen. De lagere adel sloot zich in 1565 aaneen in het *Compromis of Verbond van de Edelen*. Dit verbond kwam in februari 1566 in Breda bijeen, overlegde daar met Willem van Oranje en bood enkele maanden later aan de landvoogdes Margaretha van Parma in Brussel het beroemde smeekschrift aan. In die bijeenkomsten in Breda en Brussel waren aanwezig Lodewijk van Nassau, Hendrik van Brederode en vermoedelijk veel edelen die in 1557-1559 deel hadden uitgemaakt van het leger van Filips II. Zij waren volledig met de wapenhandel vertrouwd.

De opgevoerde spanningen ontladden zich in 1566 in de beruchte beeldenstorm. Breda kreeg hiermee te maken op 22 en 23 augustus van dat jaar. Ten prooi aan de vernielzucht vielen onder meer de praalgraven van de heren van Breda in de Grote Kerk. Voor Willem van Oranje moet dat een nare ervaring zijn geweest. Hij wilde geen geweld toestaan en liet zijn broer Lodewijk de orde en rust in Breda herstellen. Overall in de Nederlanden bleef het onrustig. Onder leiding van Hendrik van Brederode kwamen de edelen op 29 januari 1567 nogmaals in Breda bijeen om een nieuw smeekschrift op te stellen. Een legertje calvinisten werd in 1567 niet ver van Antwerpen, bij Oosterweel (13 maart 1567) door de regeringstroepen in de pan gehakt. Op dat moment was de prins gouverneur van Antwerpen. Hij weigerde iedere steun aan de gewapende calvinisten, hetgeen hem later verweten zou worden. Waar

2. Het Kasteel van Breda verrast, door middel van een Turfschip, in het jaar 1590.

het om draaide was dit: terugkeer van rust en orde en verandering van het beleid van Filips II. Hoewel Margaretha van Parma de toestand min of meer meester was geworden, stuurde de Spaanse koning in 1567 de ervaren hertog van Alva met een leger naar de Nederlanden om diegenen te straffen die in zijn ogen verantwoordelijk waren voor het verzet tegen zijn beleid en die zich aan de ongeregelde heden hadden schuldig gemaakt. Egmont en Horne wachtten rustig de komst van de hertog af, omdat zij zich van geen schuld bewust waren.

Willem van Oranje had meer realiteitszin. Hij verliet Brussel en ging op 11 april 1567 naar Breda, vanwaar hij op 22 april doorreisde naar het voorvaderlijke Dillenburg in Duitsland. Ook veel hervormden die wisten dat Alva met harde hand, zeker als het de godsdienst betrof, orde op zaken zou stellen, zochten een veilig heenkomen. In Breda was dat de invloedrijke stadsbestuurder Johan van den Corput. Hij en zijn gezin trokken naar Duitsland. Daar bevond zich zijn oudste zoon en naamgenoot Johan. Deze laatste werd de belangrijke vestingbouwkundige van Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland.³ De goederen van Willem van Oranje werden door Alva geconfisqueerd, waardoor de prins zijn belangrijke inkomsten uit Breda verloor.

Toen de prins van Oranje in 1567 naar Duitsland uitgeweken was, nam Bernard van Schouwenburg de stad in bezit voor de koning van Spanje. Als gouverneur werd in 1568 Pieter van Quaderebbe, heer van Berchem, aangesteld. Toen deze in 1570 bij Dordrecht door de opstandelingen gevangen was genomen, werd Adriaen d'Estournel, heer van Saint-Remy tot gouverneur benoemd. Deze overleed in 1577. Zijn opvolger was Francisco Verdugo, die overigens in hetzelfde jaar met de Spaanse militairen naar het noorden vertrok om daar orde op zaken te stellen. Alva trok in 1568 de stad binnen. Van bestraffing van de burgerij was geen sprake. De hertog, die nooit schroomde harde maatregelen te treffen, schonk vergiffenis, maar verplichtte de stad wel de kosten van een vast garnizoen voor zijn rekening te nemen. De hervormden kregen de gelegenheid te vertrekken en de katholieke godsdienst was het enig toegestane geloof. Nu waren de *misdad*en die de stad had begaan, ook weer niet zo groot. Zeker, de hervorming had wortel geschoten en het Verbond der Edelen was in 1566 in de stad bijeengekomen, maar van echte opstand tegen de wettige landsheer, koning Filips II van Spanje, was geen sprake geweest.

Zedert [1568] is de Stadt – aldus Van Goor – met zwaare bezettingen van Krygsvolk, zoo van de Benden te voet van den Graaf van Reulx, Liques, Julian Romero, Graaf Hannibal, Fugger en anderen als die te paard van Don Bernardin de Mendoza en Pedro de Tassis Spanjaerden, mitsgaders van Niklaas Vasta, en Jan Georg Massuca Albanoisen, overlast geweest (...).⁴

Toen in 1573 Geertruidenberg de zijde koos van de prins van Oranje en dus voor de Opstand, werd het garnizoen van Breda versterkt, waardoor de kosten stegen. Het jaar 1572 was van grote betekenis voor het verloop van de gebeurtenissen. In Mons (Bergen) had Willem van Oranje een geduchte tegenslag te incasseren. Zijn broer Lodewijk zag zich namelijk gedwongen de stad Mons aan de Spanjaarden over te geven. Daarentegen was de in bezitname van Den Briel op 1 april 1572 een onverwachte meevaller. In Holland en Zeeland voegden zich meer en meer steden achter het vaandel van Willem van Oranje. Met een militaire actie probeerde Alva in 1573-1574 de uitslaande brand te blussen, maar tevergeefs. In de herinnering zijn gebleven de belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden. Ook in de zuidelijke Nederlanden en de overige gewesten namen de spanningen toe. Filips II stond voor een dilemma. Toegeven aan de eisen en de protestantse *ketterij* accepteren kon hij niet. Met militaire middelen zijn wil opleggen was een onmogelijkheid gebleken. In de tijd dat Leiden werd belegerd, riep de landvoogd Requesens, die in 1573 Margaretha van Parma was opgevolgd, in Brussel de Staten-Generaal bijeen om geld te vragen voor het voeren van de strijd tegen de opstandelingen, maar de Staten begrepen heel goed dat toepassing van militair geweld geen oplossing betekende en dat het beter was met Holland en Zeeland in contact te treden. In die situatie kwamen in Breda in maart-juli 1575 onderhandelingen tot stand tussen afgevaardigden van Holland en afgevaardigden van Requesens. Zij liepen op niets uit.

Toen in september van dat jaar de Spaanse schatkist bankroet was en de Spaanse

troepen in de Nederlanden alle uitzicht op soldij kwijt waren, braken muiterijen uit. De dood van Requesens op 5 april 1576 betekende een verzwakking van het centrale gezag. De wanorde nam toe, met als dieptepunt de plundering van Antwerpen op 4-7 november 1576 door de Spaanse muiters. Inmiddels hadden de Staten van Brabant het heft in handen genomen. Zij probeerden de Staten-Generaal bijeen te roepen. Dit was een illegale actie, want alleen de landsheer, dus Filips II, had dit recht. In dezen trad voor hem de Raad van State op. De Staten van Brabant zetten vervolgens deze Raad zo onder druk dat hij de Staten-Generaal bijeen riep. De vergadering vond plaats in Gent en het gesloten verdrag kreeg de naam van Pacificatie van Gent (8 november 1576). Besloten werd de Spaanse en andere vreemde troepen uit de Nederlanden te verdrijven en met Holland en Zeeland tot een oplossing van het godsdienstvraagstuk te komen. Het ging vooral om een gewapend optreden, waartoe troepen werden aangeworven. Willem van Oranje, aldus de Pacificatie, moest worden erkend als gouverneur van Holland en Zeeland. De nieuwe landvoogd don Juan van Oostenrijk had vrijwel geen macht en werd in september 1577 afgezet. De Staten-Generaal benoemden Matthias, broer van de Duitse keizer, tot landvoogd, met naast zich Willem van Oranje als luitenant-generaal.

Voor Willem van Oranje was het een grootse gebeurtenis, toen hij in 1577 in Brussel feestelijk werd onthaald. Het zag er naar uit dat zij die zich verzetten tegen de 'slechte' dienaren van Filips II, het pleit gewonnen hadden. Brussel, Antwerpen, Gent en andere plaatsen kozen voor de Opstand. Amsterdam zou in februari 1578 die stap zetten. Ook in Breda veranderde er veel. Francisco Verdugo en zijn Spaanse soldaten verlieten in 1577 de stad. Daar bleven achter enkele compagnieën van de Duitse legeraanvoerder Georg Frondsberg, die zelf met de rest van zijn regiment in Antwerpen lag. De inwoners van de Scheldestad dwongen Frondsberg en de zijnen tot de aftocht en dezen voegden zich bij de Duitsers in Breda. Voor de stad werd de toestand ondragelijk. Frondsberg eiste geld voor de betaling van zijn mannen en een geweldsuitbarsting hing in de lucht. Inmiddels was ook Bergen op Zoom om gegaan. Filips van Hohenlohe, bevelhebber van Staatse troepen, sloot Breda in. Frondsberg aarzelde, maar hij had zijn soldaten die soldij eisten, niet meer in de hand. Uiteindelijk werd een financiële regeling getroffen en trokken de Duitsers weg. Breda zat in het kamp van de opstandelingen.

Het eerste wat Willem van Oranje liet doen was het verbeteren van de vestingwerken. De kosten werden bestreden door nieuwe belastingen te heffen. Alle gezonde inwoners, onder wie ook de geestelijken, kregen van het stadsbestuur de opdracht om met schop en kruiwagen de graafwerkzaamheden te verrichten. Toen in 1579 de Unie van Utrecht tot stand kwam, sloot ook Breda zich aan bij dit bondgenootschap. Toch kondigde een naderend onweer zich aan. Onder de hoogste adel was een grote ontevredenheid ontstaan over de gang van zaken. Overtuigde katholieke edellieden zagen met zorg hoe felle calvinisten hun stempel op de samenleving wilden drukken. Filips III, hertog van Aarschot, geen vriend van Willem van Oranje, was het volledig oneens met de handelwijze van de prins. In de tijd van groeiende tweespalt kreeg Parma de mogelijkheid het verloren terrein te herwinnen. Alexander Farnese, prins en sinds 1586 hertog van Parma, was in 1578 als onderbevelhebber van don Juan van Oostenrijk naar de Nederlanden gekomen. Na het vertrek van

deze laatste was hij landvoogd geworden. Evenals Alva was hij een bekwaam bestuurder en uitstekend bevelhebber, maar in tegenstelling met de IJzeren Hertog had hij de wind mee. Hij bracht de ontevreden adel van Henegouwen en Artois in het kamp van de koning terug. In het noorden koos in 1580 stadhouder George van Lalaing, graaf van Rennenberg, weer voor Filips. Na de dood van Rennenberg in 1581 werd Francisco Verdugo stadhouder van Friesland en Groningen. Hij voerde met succes de oorlog tegen de opstandelingen.

Voor Breda brak nu een zware tijd aan. In de zomer van dat jaar verscheen Claude van Barlaymont, heer van Haultepenne, voor het Kasteel waarvan hij zich zonder al te veel moeite meester maakte. Dat betekende niet dat de stad zich zo maar overgaf. De burgerij bood fel verzet, maar zag zich toch gedwongen met Haultepenne te onderhandelen. Ondanks de gesloten overeenkomst sloegen de soldaten aan het moorden en aan het plunderen. Dit dramatische feit is bekend gebleven als de *Furie van Haultepenne*. Voor Willem van Oranje, die uit zijn bezittingen in de baronie Breda grote inkomsten trok, was het verlies van de stad een zware financiële klap. De Nassause Domeinraad had inmiddels zijn zetel naar Den Haag verplaatst. Nog een andere gebeurtenis zou de verzwakte positie van Breda treffend illustreren. Toen Willem van Oranje in 1584 was vermoord, kon hij niet in Breda worden begraven. Eigenlijk was op grond van de familietraditie de Grote Kerk de plaats waar zich de grafkelders van Nederlandse Nassaus bevonden en de prins had, met oog op zijn begrafenis, een van die kelders laten vergroten. Maar, zoals gezegd, in 1584 was Breda in Spaanse handen. De begrafenis vond noodgedwongen plaats in Delft, waar ook Maurits in 1625 zijn laatste rustplaats zou vinden. En hiermee werd niet Breda, maar de Nieuwe Kerk in Delft de plaats waar de Oranje's en hun verwanten begraven zouden worden.

In de jaren tachtig bracht Parma vele steden weer onder het gezag van de koning terug: Brussel, Mechelen, Gent, Antwerpen. Zijn poging om in 1588 Bergen op Zoom te heroveren mislukte. Meer geluk had hij in 1589 met Geertruidenberg, waar het slecht betaalde en het daardoor ontevreden Engelse garnizoen zwichtte voor de klinkende munt van Parma. Al met al ging het er voor de opstandelingen slecht uit zien, totdat Filips II bepaalde dat Parma zijn troepen in Noord-Frankrijk moest inzetten. Dat schiep nieuwe kansen. De dood van Willem van Oranje in 1584 was voor de Opstand een gevoelige klap geweest. Toch was er voor de opstandige gewesten voldoende overlevingskracht. Beproefde aanhangers van de prins zetten zijn strijd voort en steunden de jonge Maurits, die in de voetsporen van zijn vader was getreden. Holland en Zeeland, waar sinds 1572 gewapend verzet was uitgegroeid tot reguliere oorlogvoering, maakten een voorspoedige economische ontwikkeling door.

Uit de Unie van Utrecht was een nieuwe politieke entiteit ontstaan, die zich in 1588 manifesteerde als de Republiek der Verenigde Provinciën. Sleutelfiguur in die republiek was de raadpensionaris van Holland, Johan van Oldenbarnevelt. De stadhouder van Friesland, Willem-Lodewijk van Nassau, had in 1589 een bezoek aan Den Haag gebracht en voor een offensief tegen Spanje gepleit. Hij vond niet bepaald een gewillig oor, want in de Bommelerwaard had Maurits nog zijn handen vol om de Spanjaarden in hun offensief te stuiten. Juist in die tijd viel de aandacht op Breda. Schipper Adriaen van Bergen had Maurits het plan voorgelegd om een aantal solda-

ten, verborgen in zijn turfschip, het Kasteel van Breda binnen te brengen en het dan bij verrassing te veroveren. Omdat Maurits vond dat hij zelf geen beslissing kon nemen, werd het voorstel aan Oldenbarnevelt voorgelegd. Deze begreep onmiddellijk dat de vesting, in geval van een verrassing, ook verdedigd moest kunnen worden. Hij belastte de Waalse edelman Charles de Héraugière met de uitvoering van de list, droeg Filips van Hohenlohe op met een troepenmacht zich in de nabijheid van Breda op te stellen ten einde de stad te kunnen bezetten en zorgde voor het beschikbaar komen van verdedigingsmiddelen.

Alles verliep volgens plan. Met zeventig man overmeesterde Héraugière het Kasteel; het Italiaanse garnizoen vluchtte hals over kop de stad uit en twee uur later arriveerde Hohenlohe met zijn soldaten. Aan Staatse zijde verloor één soldaat het leven. Hij was in het water gevallen en verdronken. Op 4 maart stuurde Hohenlohe reeds een brief naar Oldenbarnevelt met het verzoek om graan en kruit te sturen. En dat gebeurde.

De geslaagde list had, zoals wij dat nu zeggen, een hoge actualiteitswaarde. Iedereen sprak erover, pamfletten verschenen, dichters en graveurs gaven aan hun creativiteit de vrije loop. Maurits, die feitelijk part noch deel aan de verovering van Breda had, verwierf er zich een fraaie lauwertak mee. De deelnemers aan de aanslag kregen een hoge beloning. Héraugière zag zich vereerd met het gouverneursschap van Breda, welke functie hij tot zijn dood in 1601 vervulde. Kennelijk op de algemene kosten liet hij een zilveren verguld model van het turfschip maken. Zijn zoon Maurits vroeg namelijk in 1621 aan de Staten-Generaal of hij dit kostbare voorwerp mocht hebben. Het werd toegestaan, op voorwaarde dat hij het nimmer zou verkopen, of verpanden.⁵

Breda zelf werd het kind van de rekening. De Staten-Generaal hadden waardering voor het verzet dat de stad in 1581 had geboden, en begrip voor de kommerlijke omstandigheden, zodat er geen sprake kon zijn van plundering of het opleggen van zware oorlogslasten. Wel kreeg de stad opdracht gedurende twee maanden soldij te betalen aan hen die Breda bevrijd hadden. Al gauw bleek dat van heinde en verre officieren kwamen die voor zich zelf en hun soldaten geld claimden zonder ook maar in enige mate iets aan de operatie te hebben bijgedragen. Zo werd het voor de stad alsnog een dure bevrijding. De Spanjaarden berustten niet in het verlies en deden in 1590, 1596 en 1602 vergeefse pogingen de stad weer in bezit te krijgen.

De eclatante overwinning doet gemakkelijk tegenslagen in de oorlogvoering vergeten. Op 1 november 1590 bijvoorbeeld probeerde kolonel Nicolaes van Meetkerke met 300 man voetvolk en 100 ruiters bij verrassing Duinkerken in te nemen. Vanuit Zeeland waren zij per schip vertrokken. Tegenwind belemmerde de voortgang. Omdat de vijand lucht kreeg van de aanslag, mislukte deze. Zoals Breda, zou ook Duinkerken steeds hoog op het verlanglijstje van de strijdende partijen blijven staan. Tot 1590 was Breda een stad op de noordgrens van het hertogdom Brabant geweest. Het lag als het ware in het midden van de Nederlanden, waarvan Brussel het centrum was. Nu bevond het zich op de zuidgrens van de Republiek der Verenigde Provinciën en was met Bergen op Zoom *frontierstad* van een nieuwe politieke constellatie. Een van de gevolgen was de aanleg van nieuwe vestingwerken in de jaren 1591- 1606. Vanuit Den Haag bezien ging het er vervolgens om de vage

3. Portret van prins Maurits.

begrenzing van de Republiek vaste contouren te geven. Dit gebeurde onder leiding van Oldenbarnevelt, die vooral oog had voor Hollandse belangen.

Het Oranjebolwerk 1590-1625

Na het overlijden van Héraugière in 1601 kwam de functie van gouverneur in handen van Justinus van Nassau.⁶ Voor deze moet dat een gelukkig moment zijn geweest. Hij had zijn kinderjaren in Breda doorgebracht en had in 1590, in gezelschap van zijn halfbroer Maurits de stad bezocht. Maurits zelf had eveneens geen reden tot klagen. Deze overwinning versterkte zijn prestige. Dit werd nog beter, toen hij in 1593 Geertruidenberg heroverde, waar de Oranje's lucratieve visrechten hadden. In 1599 deden de Spanjaarden een vergeefse poging Breda bij verrassing in te nemen.

Wie zou denken dat de troepen zich langzaam verplaatsten en een beperkte actieradius hadden, die vergist zich. Bij afleidingsmanoeuvres en strooptochten konden grote afstanden worden afgelegd. In februari 1579 versloeg Parma bij Borgerhout-Antwerpen een Staats leger en marcheerde daarna volledig onverwacht naar Maastricht, welke stad hij op 8 maart 1579 omsingelde en vervolgens veroverde. Ongeveer tien jaar later, in 1588, trok een Staats officier met honderd man en zes ruiters van Bergen op Zoom naar Borgerloon in Luiks gebied, op jacht naar buit. Geheel voorspoedig verliep deze strooptocht niet, zodat Tienen op de terugweg als compensatie werd geplunderd. Rijk beladen keerden de soldaten terug naar Bergen op Zoom. De inwoners van Breda waren er op 14 maart 1592 getuige van hoe Maurits met een legertje van 4000 man naar Maastricht trok om deze stad bij verrassing in te nemen. In de nacht van 16 op 17 maart plaatsten de soldaten ladders tegen de Maastrichtse vestingwal, maar deze bleken te kort te zijn. De verdedigers kwamen in het geweer. In de strijd ontstond verwarring bij de Staatse troepen, zodat Maurits zich gedwongen zag het sein tot de terugtocht te geven.

Een ander fraai staaltje van beweeglijke oorlogvoering werd in 1602 door ruiters van de garnizoenen in Breda, Geertruidenberg en Bergen op Zoom geleverd. Onder bevel van de ritmeesters Paulus Bacx en Dubois trok een sterke cavalerie-eenheid door de Kempen naar Bilsen bij Maastricht. Niets vermoedende benden van Ordonnantie (cavalerie-eenheden) werden overvallen. De buitgemaakte cavalerievaandels – vijf in getal – bracht men over naar Den Haag, waar zij in de Ridderzaal werden opgehangen.

Maurits sierde zich met de titel Prins van Oranje. Eigenlijk was dat niet helemaal terecht. De directe erfgenaam van Willem van Oranje was immers Filips Willem, die tijdens de Opstand naar Spanje was gevoerd. Volgens het erfrecht was Filips Willem ook heer van Breda. Tussen 1603 en 1609 kwamen Maurits en Filips Willem tot overeenstemming. De laatste zou de titels blijven voeren, maar bij diens dood zou alles op Maurits overgaan. Toen Filips Willem in 1618 overleden was, was Maurits pas echt *Prins van Oranje* en *Heer van Breda*. In 1619 werd hij als *heer van Breda* feestelijk ingehuldigd.

Na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand in 1621 kwam Breda weer in de gevarenzone te liggen, tenminste wanneer men uitgaat van het onvoorziene in de oorlogvoering. In de Republiek waren er voldoende voorstanders voor het hervatten van de strijd. Maurits hield, om het zo te zeggen, de vinger aan de trekker. Voor Filips IV en aartshertog Albertus lag het anders. Geld voor de oorlogvoering ontbrak, de politieke en militaire ontwikkelingen in Duitsland eisten hun aandacht op, terwijl ook de Spaanse belangen in Italië hun tol eisten. Zij waren meer geneigd tot onderhandelen en bleven met de Republiek in gesprek. De vermaarde Italiaanse veldheer in Spaanse dienst, Ambrosio Spinola, ging toch in het offensief. Hij sloeg het beleg voor Bergen op Zoom in 1622. De stad hield zich 'vroom' en sloeg de aanval af, waarmee de reputatie van Spinola een geduchte deuk opliep. In datzelfde jaar liet Maurits de verdedigingswerken van Breda verbeteren en uitbreiden. Voor Filips IV, koning van Spanje, was het een moeilijke tijd. Geld voor de oorlogvoering had hij niet. De landvoogdes Isabella, die na de dood van haar man Albertus in 1621 landvoogdes was geworden, drong ook aan op beëindiging van de strijd. Vanuit de Spaanse optiek moest met de Republiek over vrede worden onderhandeld.

In 1624 richtte Spinola zijn aandacht op Breda. Wat waren de redenen hiervoor? Volgens H. Hugo was de belangrijkste reden het feit dat Breda voor de Staatsen het vertrekpunt was van strooptochten ver in Brabant en dat vanuit de stad de vaart op de waterwegen gecontroleerd kon worden. De omgeving van de stad met zijn zandgronden en bossen leenden zich goed voor een belegering. Wanneer Breda eenmaal in het bezit van Spinola was, dan had hij een goed bruggenhoofd voor aanvallen, onder meer op Bergen op Zoom. Een nadeel was de grote afstand waarover bij met karren en wagens zijn troepen moest bevoorraden. En zo begon Spinola op 27 augustus 1624 het beleg van Breda.

Spinola had zijn tegenstanders over zijn plannen in het ongewisse gelaten. Twee maanden lang lag hij met zijn leger op de heide van Gilze en wekte de indruk dat hij het op Grave had gemunt. Onverwacht trok hij op 27 augustus 1624 op naar Breda en sloot de stad in. De sterkte van zijn leger bedroeg 18.000 man. Uiteraard had hij eerst geprobeerd de stad bij verrassing in te nemen, maar hij had zich wel op een langdurig beleg voorbereid om de stad door uithongering tot overgave te dwingen. Hij begon met het aanleggen van twee omwallingen, de contravallatie en de circumvallatie. De eerste, die een lengte kreeg van 45 km, verdedigde de belegeraars tegen aanvallen van een mogelijk ontzettingsleger, de tweede met een lengte van 24 km sloot de stad in en was gericht tegen de verdedigers van de stad. De circumvallatie liep langs de lijn Terheijden, Hartel, Monnikhof, Teteringen, Heusdenhout, Ginneken, Princenhage, Hoogsteen en Gageldonk. De aanleg van deze omvangrijke werken nam zeventien dagen in beslag. Van groot belang was de bevoorrading van de belegeraars. De dichtstbijzijnde steden waren Antwerpen, Mechelen, 's-Hertogenbosch en Lier. De gemiddelde afstand tot Breda lag tussen de 10 en 12 uur, hetgeen het transport met karren en wagens tot een moeilijke operatie maakte, die bovendien zeer riskant was, omdat de vijand ongetwijfeld deze bevoorradingslijn zou aanvallen. Na rijp beraad liet Spinola in Lier, dat het dichtstbij lag, grote voorraden

bijeenbrengen om vandaaruit zijn troepen van wapens, munitie en voedsel voor mensen en paarden te voorzien. Deze aanvoerlijn was voor hem van groot belang; daarom zorgde hij voor een goede beveiliging.

De gouverneur van Breda, Justinus van Nassau, had de stad in staat van verdediging gebracht. Hij had een kleine 7000 soldaten tot zijn beschikking, maar had daarnaast ruim 6000 burgers en vluchtelingen te voeden. Hij had bij zich de Fransman Haulterive, de Engelsman Morgan en de Hollander Loqueren. Burgers en militairen stonden schouder aan schouder; het stadsbestuur maakte de balans op van de beschikbare voorraden. De bevolking kreeg de verplichting opgelegd geld en edele metalen uit te lenen om de soldaten en de ‘gravers’, dat wil zeggen de werkers aan de vestingwerken, in klinkende munt uit te kunnen betalen. De Staten-Generaal stelden zich garant voor de terugbetaling. Maurits van zijn kant probeerde met zijn troepen Spinola te dwingen het beleg op te breken. Volgens de Venetiaanse gezant Alvise Contarini in Den Haag lag hij op 7 oktober 1624 bij Made met 8000 man. Bovendien werd zijn legerkamp bevolkt met nog al wat vrouwen en kinderen. Ziekten teisterden zijn troepen en deden de gevechtskracht teruglopen.⁷ Aan Staatse zijde verloor men de moed niet en soms was de wens de vader der gedachten. Dat geldt zeker voor de schepper van het Geuzengedicht *Een nieuw Claegh Liedeken, van Spinola over 't Belech der Stadt Breda*.

*Ick mach wel klaghen met verdriet
Want treuren en suchten my gheschiet,
Dat ick Breda, legge soo na
En kan niet in.
'Tgaet gheheel tegen myn sin,*

*Ick ligge rontom met wercken seer,
Den Prins quelt my van achter weer,
En die vande Stadt, schieten my mat,
't Water my quelt,
Dus ben ick gheheel ontstelt.⁸*

Langdurige belegeringen trokken altijd bezoekers aan. Dat was tijdens de belegering van Geertruidenberg in 1593 en die van Oostende in 1601-1604 gebeurd. Het beleg van Breda vormde geen uitzondering. Spinola ontving onder anderen, Wladislas Sigismond, kroonprins van Polen. Ten tijde van dit bezoek bevonden zich binnen Breda acht jonge Franse edellieden die uit pure belangstelling het beleg volgden. Toen zij een poging deden de stad te verlaten om naar het leger van Maurits te gaan, vielen zij in handen van Spinola. Deze ontving hen hoffelijk en nodigde de voornaamsten van hen aan de maaltijd. Daarna stelde hij hen voor de keuze: doorreizen naar Frankrijk, of terugkeren naar Breda. De Fransen kozen voor het laatste. Op het einde van het beleg kreeg Spinola nog bezoek van Wilhelm Wolfgang, hertog van Beieren. Een van de acties om Spinola tot opgeven te brengen was een aanslag op het kasteel van Antwerpen. Deze werd met 1000 man infanterie en 200 ruiters door de Staatse ritmeester Adriaen Meganck uitgevoerd. In de nacht van 12 ok-

4. Titelpagina van de geschiedschrijving van Herman Hugo.

tober bereikten zij de gracht van het kasteel, maar de vijand had onraad geroken. De aanslag mislukte volkomen. Dat was niet de enige tegenslag. Zware stormen teisterden de omgeving van Made, waar Maurits zijn legerkamp had. Dit noodzaakte de prins op te breken. Een gedeelte van zijn troepen ging onder bevel van Ernst Casimir van Nassau naar Roosendaal, een ander gedeelte onder bevel van Frederik Hendrik trok zich terug op Waalwijk. Maurits zelf, verzwakt en ziek, keerde op 18 november terug naar Den Haag, waar hij op 23 april 1625 overleed. Inmiddels was de Duitse condottieri graaf Ernst van Mansfelt in aantocht met een hulpleger; dat bracht begin december 1624 Spinola aan het twijfelen: moest hij doorgaan of het beleg opbreken? De landvoogdes Isabella toonde zich een voorstandster van het sluiten van een wapenstilstand voor de duur van zes maanden. Ondanks het feit dat Mansfelt eind maart 1625 zijn troepen verenigde met het Staatse leger, zette Spinola de belegering door.

Nu had Mansfelt zich in het verleden een even stoutmoedig als moeilijk krijgsheer getoond. Bij de strijd rond Breda verloochende hij zijn ware aard niet. Hij eiste meer en meer geld, veroorzaakte problemen en was uiteindelijk Frederik Hendrik tot weinig steun.

Op 3 april 1625 raakten vriend en vijand in rep en roer, toen de kerk van Ginneken in lichterlaaie stond. In die kerk had Spinola een grote voorraad koren, haver en andere levensmiddelen laten opslaan. De Staatse vuurwerker Marten Adelaer had kans gezien de kerk binnen te komen en deze in brand te steken. Met de grootste moeite gelukte het de Spanjaarden het vuur te blussen, zij het dat een grote voorraad verloren ging. De belegerden in Breda zagen de vuurgloed en putten nieuwe moed. De *media* lieten de kans niet liggen. In Staatse pamfletten werd de toegebrachte schade flink overdreven, terwijl de Zuid-Nederlandse publicaties het tegendeel beweerden. Niet alleen met wapens, ook met propaganda werd de oorlog gevoerd.⁹

Zo de aandacht voor deze sabotagedaad groot was, de directe invloed op de oorlogshandelingen bleek gering te zijn. Half mei gaf Frederik Hendrik zijn ontzettingspogingen op en trok hij zich terug naar het kamp in Dongen en vervolgens naar Waalwijk. Op 29 juli was hij weer in Den Haag. In Parijs zal men ongetwijfeld zeer teleurgesteld zijn geweest. Op 1 mei nog had vanuit die stad Hugo de Groot aan zijn zwager Nicolaes van Reigersberch geschreven: *Alle de werelt verlanght het ontsiet van Breda, soo om den staat van het Landt als om de reputatie van den nieuwen capiteyn.*¹⁰ Al met al was het eerste optreden van Frederik Hendrik als bevelhebber van het Staatse leger weinig gelukkig en dat deed zijn naam weinig goeds. Spinola daarentegen had zijn reputatie opnieuw waargemaakt.

Op 6 juni 1625 capituleerde Justinus van Nassau en kreeg hij volgens de gebruiken van die tijd met zijn troepen een eervolle aftocht. Voor Filips IV en landvoogdes Isabella was de overwinning reden tot grote vreugde. Het nieuws dat in Brazilië de Hollanders weer verjaagd waren uit het door hen bezette Bahia, vergrootte de feestvreugde.

De Jezuiet H. Hugo publiceerde een standaardwerk over het beleg, Velasquez schiep in 1634 het beroemde schilderij *De overgave van Breda* en de Franse etser Jacques Callot liet zich evenmin onbetuigd. Spaanse toneelschrijvers als Calderon de la Barca vonden in het gebeuren een dankbaar thema.

De keerzijde was de lege staatskas. Het beleg had een fortuin gekost en was de financiële draagkracht van Filips IV te boven gegaan. Dat ontnam hem de mogelijkheid het volgende jaar de oorlog offensief te voeren. In de Republiek was de stemming uiteraard zeer gedrukt. Al hoewel, sommige katholieke ingezetenen konden nauwelijks hun vreugde over de Staatse afgang verbergen.¹¹

De belegering van 1637

In 1627 veroverde Frederik Hendrik de belangrijke vesting Grol en braken voor hem betere tijden aan. Zeker toen Piet Heyn in 1628 de Spaanse Zilvervloot buit maakte en er geld kwam voor een nieuwe veldtocht. De verovering van 's-Hertogenbosch in 1629 werd mede daardoor mogelijk gemaakt. De geslaagde veldtocht langs de Maas in 1632, waarin Venlo, Roermond en Maastricht werden vero-

verd, bevestigde de faam van de stadhouder als *stedendwinger*. Breda bleef op zijn verlanglijstje staan. Zo schreef Aubéry du Maurier op 14 juni 1631 aan Hugo de Groot dat hij verwachtte dat Frederik Hendrik Breda zou aanvallen. En wel om de volgende redenen: de stad kon gemakkelijk worden ingesloten en de Spanjaarden zouden zeer grote moeite hebben de stad te hulp te snellen.¹²

Dit was ook duidelijk voor Madrid, zeker na het verloren gaan van 's-Hertogenbosch in 1629. Bij de verschillende onderhandelingen met de Republiek werd dan ook voorgesteld onder meer Breda in te ruilen tegen Pernambuco (Brazilië), dat in het bezit van de West-Indische Compagnie was gekomen. Vermoedelijk zal Filips IV ook wel gedacht hebben aan toegeeflijkheid van de kant van Frederik Hendrik, die aldus op een voordelige manier weer in het bezit van zijn eigendommen in Breda zou komen. Die onderhandelingen waren de Franse kardinaal Richelieu een doorn in het oog, bang als hij was dat het tussen de Republiek en Spanje tot een overeenkomst zou komen. Vrede tussen de Republiek en Spanje zou dit laatste land van de zware oorlogslasten bevrijden en dat druiste in tegen de Franse belangen.

Toch is het niet verwonderlijk dat Breda in de belangstelling van Frederik Hendrik bleef staan en dat van tijd tot tijd geruchten over een aanstaande belegering circuleerden. Zo schreef op 5 oktober 1633 vanuit het Slot Muiden P.C.Hoof van J.Baak:

*Gister sweefde hier een gerucht, hoe Breda, door de bezettingen van Berghen op Zoom en de Steenberghen bemachtigt was, mits verstandt hebbende met eenighe soldaeten van binnen, die door hongher en kommer tot d'overlevering bekoort waren.*¹³

Een gecompliceerde situatie ontstond in 1634. In dat jaar belegerde Francisco de Moncada, graaf van Osson, markies van Aytona, Maastricht. Als reactie daarop nam Frederik Hendrik de stad Breda in het vizier. Begin september 1634 ontscheepte hij zijn troepen op de kust van Noord-Brabant en betrok een legerkamp bij Dongen. Zijn ondercommandanten bezetten Teteringen, Terheijden en Princenhage. Wat was zijn bedoeling? Breda bedreigen om zo Aytona van Maastricht af te trekken, of van de afwezigheid van Aytona en zijn troepen te profiteren en Breda, waarin men 2000 soldaten vermoedde, te veroveren? Bij het horen van het nieuws brak Aytona het beleg af en trok snel naar Breda. Frederik Hendrik wachtte niet af en gaf het sein tot de terugtocht. Al op 6 oktober kon hij zijn troepen ontbinden. Zoals niet ongebruikelijk bij dergelijke gebeurtenissen, beweerden sommigen dat de prins van Oranje er uitstekend in was geslaagd het gevaar van Maastricht af te wenden, terwijl anderen spraken van een smadelijke aftocht.

Ten einde de Republiek in de oorlog te houden sloot Frankrijk in 1635 een offensieve en defensieve alliantie met de Republiek. De totstandkoming hiervan was de grote verdienste van de Franse ambassadeur in Den Haag, Hercule de Charnacé. De partijen kwamen overeen elkaar militair daadwerkelijk te steunen en niet afzonderlijk met Spanje een vrede te sluiten.

In de Republiek was de situatie gecompliceerd. Kooplieden in Holland en Zeeland verwachtten meer nut van vrede dan van oorlog, temeer daar deze gewesten niet werden bedreigd. Voor de landgewesten lag dat anders – zij voelden zich

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

VAN DE

VROEGSTE TIJDEN TOT OP HEDEN,

DOOR

D^r. J. P. AREND.

DERDE DEEL.

VAN HET JAAR **1581** TOT **1795** NA CHRISTUS.

Eerste Stuk.

HET PLATEN, KAARTEN EN PORTRETTEN.

TE AMSTERDAM, BIJ
C. L. SCHLEIJER & ZOOM.
1855.

5. Titelpagina van de geschiedschrijving van J.P. Arend.

aan hun oost en zuidgrenzen bedreigd – maar ook Dordrecht vond dat er gevaar was. Gevoelsmatig lag de stad dicht bij vijandelijk gebied en vanuit Breda konden de vrije vaart op de rivieren worden bedreigd. *De binnenstromen – zo schreef Nicolaes van Reigersberch op 12 mei 1637 aan zijn zwager Hugo de Groot – werden oock seer onveyl gemaect ende hebben die van Breda de voorleden weecke twee waerden, wonende ontrent het Rat staende in Kille, met negen gasten by haer gelogeert, gehaelt.*¹⁴

De verovering van Breda in 1625 had de Spaanse koning Filips IV veel roem opgeleverd. De slag bij Nördlingen in 1634, gewonnen door zijn broer de kardinaal-infant Ferdinand, die over de Spaanse troepen het bevel voerde, was eveneens een parel aan de Spaanse kroon. Toch konden deze twee hoogtepunten de teloorgang van het Spaanse rijk niet verhinderen, zoals de volgende jaren zouden leren. Bij Nördlingen werd de Zweedse macht gebroken, waardoor Frankrijk zich gedwongen zag een hoofdrol te gaan spelen in het conflict dat Duitsland teisterde. In 1636 drong

de kardinal-infant Ferdinand van Oostenrijk Frankrijk binnen, behaalde bij Corbie een overwinning, waardoor in Parijs paniek ontstond. Het jaar van Corbie doet denken aan de overwinning bij Saint-Quentin in 1557; toen werd ook voor Parijs gevreesd, maar ook toen zette het Spaanse leger niet door. In 1636 veroverde de Republiek na een langdurig beleg Schenkenschans bij Nijmegen. Daarmee was voor dat jaar het budget op. In het najaar van 1636 vroeg men zich af wat de plannen waren van Frederik Hendrik voor de komende veldtocht: Hulst, Sas van Gent, Antwerpen, Breda? Of zou Duinkerken en de Vlaamse kust het doelwit worden, omdat zo aan Frankrijk steun gegeven zou kunnen worden? Dit laatste was absoluut niet onwaarschijnlijk.

De herovering van Breda in 1637

De Republiek der Verenigde Provinciën en Frankrijk hadden, zoals gezegd, in 1635 een militair verdrag gesloten om gezamenlijk de oorlog tegen Spanje te voeren. Pogingen werden ondernomen om de offensieven op elkaar af te stemmen. Wanneer Frankrijk op de zuidgrens de Spaanse Nederlanden bedreigde, zou de Republiek dit op de noordgrens doen. In 1636 bleek al gauw dat in de praktijk weinig van deze strategie terecht kwam. Toen in *het jaar van Corbie* Parijs bedreigd werd, kon Frederik Hendrik weinig doen om de druk op Frankrijk weg te nemen. Een jaar later, in 1637, belegerden de Fransen Landrecies, welke stad zij uiteindelijk veroverden. Het irriteerde Richelieu danig dat het Staatse leger passief bleef en het de Spanjaarden daardoor niet moeilijk maakte. Frederik Hendrik had eerst de kat uit de boom gekeken en had vervolgens voorbereidselen gemaakt om het kapersnest Duinkerken aan te vallen. Hierop had de Franse gezant in Den Haag, Charnacé, op last van Richelieu sterk aangedrongen. De Staatse landingsvloot lag bij Rammekens gereed om op 16 juli de ankers te lichten. Ongunstige winden verhinderden dit, zodat Frederik Hendrik zich gedwongen zag het plan op te geven en zijn krijgsplan te veranderen, tot ergernis van Richelieu.

Frederik Hendrik zette de aanval in op Breda. Ernst Cazimir, die met een veldleger bij Nijmegen lag, kreeg opdracht naar Breda op te rukken. Hij bereikte de stad op 21 juli. Twee dagen later arriveerde Frederik Hendrik, die zijn troepen op de Brabantse kust ontscheept had. Het Staatse leger telde ongeveer 21000 man voetvolk en 3000 ruiters, terwijl Breda verdedigd werd door een garnizoen van 4000 man. Evenals Spinola in 1624, liet Frederik Hendrik onmiddellijk met de aanleg van de circumvallatie en de contravallatie beginnen. Voor de uitvoering van de omvangrijke werkzaamheden maakte hij gebruik van zijn soldaten. Maar ook van de boerenbevolking. *Tot 't vervaardigen, aldus Van Goor, van alle deze zwaare schantswerken gebruikte men omtrent drie duyzent boeren, en veele arme lieden, die uyt de Paltz, Hessen en Westerwalt, om den honger verloopen, zich in Holland ophielden.*¹⁵ De verdedigers deden voortdurend uitvallen. Bij een daarvan zou Charnacé sneuvelen. De gouverneur van de stad, de Waalse officier in Spaanse dienst, Gomare de Fourdin, hoopte op ontzet. Dat was niet ten onrechte. De Spaanse bevelhebber, de kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk, een zeer bekwaam generaal, had zijn troepen die langs de Vlaamse kust verspreid waren opgesteld, verzameld en was via Antwerpen in de richting van

VADERLANDSCHE
HISTORIE,

VERVATTENDE DE
GESCHIEDENISSEN

DER
VEREENIGDE NEDERLANDEN,
INZONDERHEID DIE VAN
HOLLAND,

VAN DE VROEGSTE TYDEN AF:

Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenk-
stukken samengefeld.

Met Konstplaat en opgebeiderd.

AGTSTE DEEL,

*Beginnende, met de aanstelling van Prinsse MAURITS, tot
Hoofd des Raads van Staate, in 't jaar 1584; en eindi-
gende, met de overdragt der Nederlanden aan
IZABELLA KLARA EUGENIA,
Dogter van Spanje, in 't jaar 1598.*

Te AMSTERDAM,
By ISAACK IRIJON.

*Met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland
en Westfriesland.*

M D C C L I I I.

6. Titelpagina van de
geschiedschrijving
van J. Wagenaar.

Breda opgetrokken. Daar moest hij vaststellen dat zijn tegenstanders zich inmiddels ter verdediging hadden ingericht en hij niet meer in staat was het beleg te doen opbreken. Medio augustus trok hij naar Venlo, welke stad hij na een kort beleg op 25 augustus heroverde. Daarna viel op 3 september Roermond in zijn handen.

Inmiddels had Frederik Hendrik de voorbereidende werkzaamheden afgerond en kon op 18 augustus de echte aanval op de stad beginnen. In 1624-25 had Spinola de tactiek van uithongering gevolgd, Frederik Hendrik koos voor het offensief. Door naderingsloopgraven aan te leggen, door beschietingen en door sapperen en ondermijnen werden de verdedigingswerken aangetast. In het legerkamp verschenen vele bezoekers om de vorderingen gade te slaan. Een van dezen was de elfjarige zoon van Frederik Hendrik, de latere stadhouder Willem II. De jongen was opgetogen over het zien van de schietende kanonnen, zoals Constantijn Huygens aan zijn moe-

der Amalia van Solms wist te melden.¹⁶ Een ander was Karel Lodewijk van de Palts, oudste zoon van de in 1632 overleden ‘Winterkoning’. Op 7 oktober 1637 capituleerde Gomare de Fourdin. Deze overwinning trok grote aandacht. Duizenden mensen, onder wie Amalia van Solms en de haar zoon Willem, kwamen van heinde en verre om de aftocht van het garnizoen gade te slaan. Gouverneur Gomare de Fourdin verliet als laatste de vesting, in een gesloten koets, omdat hij ziek was. Kort voor de plaats waar Frederik Hendrik stond, stapte hij uit, besteeg zijn paard en reed naar de stadhouder. Volgens krijgsgebruik begroetten de heren elkaar zeer hoffelijk, zoals in 1625 Spinola en Justinus van Nassau dit hadden gedaan. De verliezen aan Staatse zijde worden op 850 doden en 1500 gewonden geschat; aan Spaanse zijde vielen ongeveer 1500 man aan doden en gewonden.¹⁷ Onduidelijk is hoeveel militairen door ziekten omkwamen en hoeveel er deserteerden.

In de Republiek luidden de kerkklokken. De afkondiging van een Bede- en Dankdag zette luister bij. Gerenommeerde geleerden en dichters als Boxhorn, Barlaeus, Vondel en Huygens zetten de pen op het papier om de lof te zingen van de Republiek en Frederik Hendrik. Johannes van Foreest, Daniel Heinsius, Cornelis Boey en Pieter van der Straten schreven Latijnse epigrammen, Caspar Barlaeus kwam met een prachtige *Oratio*, Boxhorn verrijkte de historiografie met de geschiedenis van het beleg. In een van de Geuzenliederen wordt de lof van Frederik Hendrik aldus bezongen:

*Beroemt Breda, gy hoeft stadt vande steden
Gelegen in het schoonste van het Landt
Brabantse pronck men heeft om u gestreden
Vant eerste dat de vrijheyt wierdt geplant.
Nu komt Orangien, wil maken vry
Vant Jock van Spangien, en van slaverny
En eyst zijn Baronny.*¹⁸

Zelfs in Frankrijk, waar Richelieu zijn ergernis had laten varen, werd een plechtig *Te Deum* gezongen. Om de luister van de Oranjestad te vergroten besloot de stadhouder in Breda een *Illustere School* te stichten en van de stad een wetenschappelijk centrum te maken. Dat paste geheel in de tijd. In 1562 had Filips II in Douai een universiteit gesticht, de oprichting van de Universiteit van Leiden in 1575 past bij deze traditie. Universitair onderwijs als erkenning van de verdiensten en ter versterking van de geestelijke weerbaarheid. Aldus kreeg Breda in 1646 zijn hogere onderwijsinstelling, waarvan Rivet een der coryfeeën was. Deze academie werd gevestigd in het nonnenklooster Sint Catharinadal – de latere Kloosterkazerne – waarvan de het bovenste deel van de kerk werd ingericht als bibliotheek, waarin de boeken van de prins van Oranje en van de hoogleraar Poliander à Kerkhoven werden ondergebracht. *Den Kruidhof*, schrijft Van Goor, *de Ontleedkamer, en 't Ryschool* werden mede met allen yver aangelegd en in gereedheid gebracht. En met een woord te zeggen, niets wierdt verzuymt, eenigszints tot vordering van zoo een nut en heylzaam werck strecken kon. Was het maar van meer duurzaamheid geweest! En hadden de volgende ongelucken des tyds, voornamentlyck veroorzaakt door de langduurige minderjarigheid van Prins Willem den III, en de op-

gevolgde aanhoudende oorlogen, deze beroemde instelling niet geheel en al doen vervallen.¹⁹ En zo kwam in 1669 een voortijdig einde aan deze *Illustere School*.

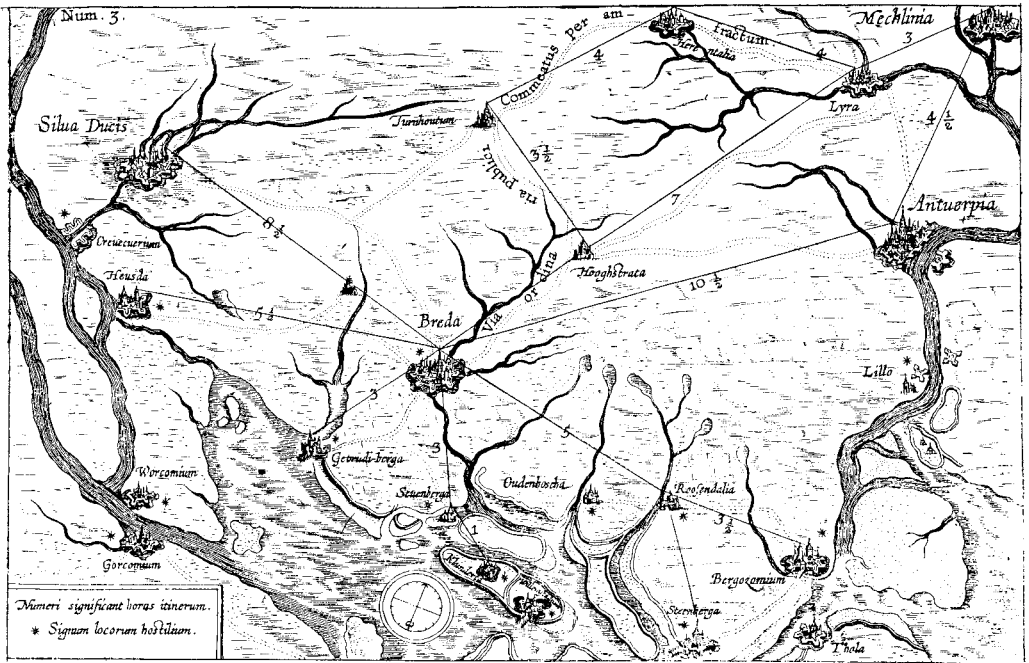
Slotopmerkingen

Op Breda is zonder meer van toepassing de regel uit een der Geuzenliederen: *Daar is veel strijd gestreden*. 1581, 1590, 1625 en 1637 zijn jaartallen die voor zich spreken. Door de heroveringsoorlog van Parma kwam Breda in de jaren 1581-1590 op de zich aftekenende scheidslijn tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden te liggen en werd het een *frontierstad*. Economisch gezien waren stad en baronie zeker belangrijk voor het Huis van Oranje. Moeilijker is de vraag te beantwoorden wat de strategische betekenis was: was Breda afsluiting van de toegang tot Holland en Zeeland, of uitvalsbasis voor een offensief richting Antwerpen? Als vertrekpunt voor raids lag Breda gunstig, zoals uit verschillende acties blijkt. Als vertrekpunt voor veldtochten lijkt de stad minder geschikt geweest te zijn.

Tussen Breda en Holland en Zeeland lagen de brede stromen die een geduchte barrière voor de Spanjaarden vormden. Zouden dezen een offensief in den zin hebben gehad, dan zouden zij ter plekke over veel schepen hebben moeten kunnen beschikken, en die hadden ze niet. De Republiek had die wel en het verplaatsen van een veldleger per schip behoorde tot de mogelijkheden. Maar de aanvalsroute naar Duinkerken en Antwerpen liep niet via Breda; dat toonden de tocht naar Vlaanderen in 1600 en de aanval op Antwerpen in 1638, waarbij Frederik Hendrik bij Kalloo een nederlaag leed, duidelijk aan. Toch was Breda belangrijk in de verdedigingsgordel 's-Hertogenbosch, Geertruidenberg en Bergen op Zoom. Het bezit ervan was een logische afronding van het grondgebied van de Republiek der Verenigde Provinciën.

De geschiedenis van Breda is binnen de context van de Tachtigjarige Oorlog verre van uitzonderlijk en vertoont overeenkomsten met die van 's-Hertogenbosch, Geertruidenberg en Bergen op Zoom. Toch heeft Breda in het collectieve geheugen een bijzondere plaats gekregen. Deels valt dit wellicht te verklaren uit het succesverhaal van het Turfchip. Maar hoe mooi het ook mag overkomen, de oorlogvoering in die dagen werd gekenmerkt door een reeks van dergelijke verrassingsaanvallen. De Spaanse verovering in 1625 werd tien jaar later verheerlijkt door het beroemde schilderij van Velasquez, getiteld 'De overgave van Breda'. Daardoor bleef de stad in de schijnwerpers staan.

De roem van Willem van Oranje straalde af op Breda, De Vader des Vaderlands had moeten aanzien hoe de stad van 1567 tot 1577 in handen van zijn tegenstanders was. In de jaren 1577 tot 1581 bevond de stad zich in het kamp van de opstandelingen, maar, daarna, tot 1590, had Spanje het heft weer in handen. Gedurende de periode 1625-1637 had Frederik Hendrik geen zeggingschap over Breda. Al met al viel Breda tijdens de Tachtigjarige Oorlog gedurende dertig jaar onder het gezag van de Spaanse landsheer.

7. Breda en omgeving.

Beredeneerde bibliografie

Voor het krijgen van een goed begrip van de geschiedenis van Breda is het wenselijk deze te plaatsen binnen de context van de Tachtigjarige Oorlog en aandacht te hebben voor de wijze van oorlogvoering in die dagen. De geschiedenis en militaire betekenis van de stad kunnen dan vervolgens aan de orde komen. In het bijzonder zullen de schijnwerpers gericht worden op drie gebeurtenissen: het Turfschip(1590), de belegering van 1625 en de belegering van 1637. Ten slotte zal worden verwezen naar brieven en geschriften van tijdgenoten. Dit overzicht is niet meer dan een handreiking voor verdere studie. Immers, in de vermelde publicaties zijn vaak uitgebreide literatuuropgaven opgenomen.

Algemeen:

Een goede en heldere inleiding op de Tachtigjarige Oorlog geven S. Groenveld, *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden 1559-1609* (Zuthen 1991, derde druk) en S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, *De bruid in de schuit. De consolidatie van de Republiek 1609-1650* (Zutphen, 1985). De strategie van Filips II en van Filips III wordt nader belicht door G. Parker, *The Grand Strategy of Philip II* (New Haven, 1998) en Paul C.Allen, *Philip III and the Pax Hispanica, 1598-1621* (New-Haven-London, 2000).

Oorlogvoering:

Onmisbare naslagwerken zijn nog steeds F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatsche Leger* (Breda, 1911-1921), J.W. Wijn, *Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits* (Utrecht, 1934) en L. Mulder (ed.), *Anthoni Duyck. Journaal 1591-1602* (Den Haag, 1862-1866).

Over de belegeringen zijn gegevens te vinden in C. Duffy, *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494-1660* (London, 1979) en J.P.C.M. van Hoof, 'Met de vijand als bondgenoot. De rol van het water bij de verdediging van het Nederlandse grondgebied tegen een aanval over land', in : *BMGN* 103 (1988), 622-651.

Algemene inleidingen geven C.M. Schulten en J.W.M. Schulten, *Het leger in de Zeventiende Eeuw* (Bussum, 1969) en M. van der Hoeven (ed.), *Exercise of Arms. Warfare in the Netherlands (1568-1648)* (Leiden, 1997) .

Breda:

De klassieke beschrijving geeft Th.E. van Goor, *Beschrijving der stad en lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744). Zie verder A.J.M. Beenakker, *Breda in de eerste storm van de Opstand* (Tilburg, 1971) en R.H.M. van Immerzeel, *Breda 1568-1600: de politieke elite in een frontierstad* (Breda, 1999).

De militaire betekenis van de stad wordt behandeld in G.G. van der Hoeven, *Geschiedenis der vesting Breda* (Breda, 1868) en in W. Klinkert en J.P.C.M. van Hoof, *Breda als militaire stad* (Den Haag, 1995).

Gebeurtenissen:

Een recent overzicht van de geschiedenis van het Turfschip geven J.F. Grosfeld, W. Klinkert en J.P. Meeuwissen, *1590-1990. Het turfschip van Breda* (Breda, 1990). Over het beleg van 1624-1625, zie: S.A.Vosters, *Het beleg en de overgave van Breda* (Breda, 1993). Deze publicatie bevat een zeer uitvoerige literatuuropgave. De belegering van 1637 wordt beschreven in het *Jaarboek De Oranjeboom* 41 (1988) in de volgende bijdragen: S. Groenveld, 'Breda is den Bosch waerd': politieke betekenis van het innemen van Breda in 1625 en 1637', 94-109; W. Klinkert, 'Het beleg verslagen: ooggetuigen, tijdgenoten en historieschrijvers over het beleg van Breda van 1637', 110-123; J.P.C.M. van Hoof, 'De rol van de vesting Breda in het Nederlandse verdedigingssysteem', 124-133; H.J.N. van den Berg, 'De genie bij de vesting Breda en haar belegering in 1637', 134-155; J.W.M. Schulten, 'Het beleg van Breda in 1637', 156-167.

Tijdgenoten:

Een toegang tot de eigentijdse pamfletten geven W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de KB* ('s-Gravenhage, 1889) en F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieplaten, zinneprenten en historische kaarten* (Amsterdam, 1863-1870).

De grote briefwisselingen van Hugo de Groot, Constantijn Huygens en P.C.Hooft bevatten tal van interessante gegevens: zie B.L. Meulenbroek (ed.), *Briefwisseling van Hugo Grotius* ('s-Gravenhage, 1961 ev), J.A. Worp (ed.), *De briefwisseling van Constantijn Huygens* ('s-Gravenhage, 1911 ev) en H.W. van Tricht (ed.), *De briefwisseling van Pieter Cornelisz Hooft* (Culemborg, 1977).

De belegering van 1624-1625 werd beschreven door H. Hugo, *Obsidio Bredana* (Antwerpen, 1626). Van dit werk verschenen vertalingen in het Engels, Frans, Italiaans en Spaans.

De geschiedenis van de belegering van 1637 werd verhaald door H. Hexham, *Een ware ende kort verhael van 't vermaerd belegd van de stad Breda* (Delft, 1638), W. Lithgow, *True and experimentall discourse upon the beginning, proceeding and victorious event of the last siege of Breda* (London, 1637) en M.Z. Boxhorn, *Historia obsidionis Bredanae et rerum anno 1637 in Belgio aut alibi gestarum* (Leiden, 1640).

AANTEKENINGEN

1. Th. van Goor, *Beschrijving der stad en lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744).
2. J.W. Wijn, *Het beleg van Haarlem* (Amsterdam, 1943), 14.
3. J. Postema, *Johan van den Corput, 1542-1611* (Kampen, 1993).
4. Van Goor, *Beschrijving*, 143.
5. J. Roelvink (ed.), *Resolutiën der Staten-Generaal V* ('s-Gravenhage, 1983), 369.
6. J. Rudersdorf, 'Justinus von Nassau (1559-1631), ein Sohn Wilhelms von Oranien, und seine Rolle im Achtzigjährigen Krieg der Niederlande', in: *Nassauische Annalen* 3 (2000), 112-149.
7. Allen B. Hinds (ed.), *Calendar of State Papers and Manuscripts, relating to English Affairs existing in the archives and collections of Venice XVIII* (London, 1912), 452.
8. P. Leendertz Jr. (ed.), *Het Geuzenliedboek naar oude drukken uit de nalatenschap van Dr. E.T. Kuiper II* (Zutphen, 1924-1925), 262.
9. S.A. Vosters, 'Ginneken en Stockholm: nieuwe gegevens over de kerkbrand van 1625', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 52 (1999), 64-113.
10. P.C. Molhuysen (ed.), *Briefwisseling van Hugo Grotius II* ('s-Gravenhage, 1936), 448.
11. H.A. Enno van Gelder, *Getemperde Vrijheid* (Groningen, 1972), 130.
12. B.L. Meulenbroek (ed.), *Briefwisseling van Hugo Grotius IV* ('s-Gravenhage, 1964), 402.
13. H.W. van Tricht (ed.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft II* (Culemborg, 1977), 433.
14. Meulenbroek, *Briefwisseling van Hugo Grotius VIII* ('s-Gravenhage, 1971), 278.
15. Van Goor, *Beschrijving*, 174.
16. J.A. Worp (ed.), *De briefwisseling van Constantijn Huygens II* ('s-Gravenhage, 1913), 305.
17. J.W.M. Schulten, 'Het beleg van Breda in 1637', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 41 (1988), 156-167.
18. Leendertz, *Het Geuzenliedboek II*, 298.
19. Van Goor, *Beschrijving*, 187.